

**ӘДЕБИЕТТЕР:**

1. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. -А. 2003.— 280 б.
2. Измайлов А.Э. Орта Азия. Қазақстан халықтарының халық педагогикасы. - Москва, 1991.
3. Төлеубекова Р.К. Бастауыш сынып оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеуде халықтың педагогикалық озық дәстүрлерін пайдалану: Пед.ғыл.канд. ...дис. – Алматы, 1993. – 162 б.
4. Б.Т.Қабатай. «Әдебиеттік оқу» 2-бөлім. Жалпы білім беретін мектептің 2-сыныбына арналған оқулық. Алматы «Атамұра» 2017.

ӘОЖ 376

<https://doi.org/10.53355/u5012-3287-5759-o>

**АУТИЗМ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДЕ ЖАҢА  
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ**

**Асқарбаева Т.С.,** студент

*Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы*

E-mail: [tomiris.samatkyzu@gmail.com](mailto:tomiris.samatkyzu@gmail.com)

*Мақалада жалпы аутизм терминіне сипаттама берілген. Аутизмді зерттеген ғалымдар мен аутизм баланың әлеуметтенуі көрсетілген. Аутизм бар балаларға қолданылатын жаңа технологиялар қарастырылған. Бейімделу және әлеуметтену мақсатында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен түзету жұмыстары жүргізіледі.*

**Тірек сөздер:** аутизм, аутизмнің бұзылуы, әлеуметтік жұмыс технологиялары.

*В статье дана характеристика о термине аутизм в целом. Показаны ученые, изучившие аутизм и социализацию ребенка с аутизмом. Рассмотрены новые технологии, применяемые для детей с аутизмом. Проведение коррекционной работы с детьми с особыми образовательными потребностями с целью адаптации и социализации.*

**Ключевые слова:** аутизм, аутизм расстройства, технологии социальной работы.

*The article describes the term autism in general. Scientists who have studied autism and the socialization of a child with autism are shown. New technologies used for children with autism are considered. Conducting correctional work with children with special educational needs in order to adapt and socialize.*

**Key words:** autism, autism disorders, social work technologies.

Қазіргі таңда мүмкіндігі шектеуле тұлғалардың жылдан жылға санының көп артуына байланысты, қазіргі таңның өзекті мәселесі болып отыр. Соның ішінде ерекше орын алып отырған мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың аутизм категориясы. Аутизм балалардың саны қазір кезде өте көп.

Жалпы аутизмді сипаттау өте қиын міндет. Мұның бір бөлігі медициналық зерттеушілер оны не тудыратынын денеде және мида қандай процестер осы мүгедектікке әкелетінін әлі білмейтіндігіне байланысты болып табылады. Тағы бір себебі, көптеген белгілер мен көріністер аутизм спектрінің бұзылуының өзіндік ерекшелігі болып табылады.

Сонымен қатар аутизм - ол қоршаған ортаның қоздырғыштарын елемей, сыртқы әлемнен тым көп оқшаулануға назар аударады. Сондай-ақ, гиперестезиямен эмоционалды резонанстың әлсіздігі, жарық, есту, тактильді, температуралық ынталандыруларға дейін байқалады. Яғни, олар үшін қоршаған орта эмоционалды ыңғайсыздықтың көзі болып табылады, оны қабылдау теріс көңіл-күймен бірге жүреді.

Аутизм кезінде адамдарға мінез-құлық бағдары жоқ, оларды жансыз заттардан алшақтатуға деген қабілетсіздігі байқалады. Аутист бала адамдарға заттар ретінде қарайды, адамдар арқылы жүреді, адамдарға қарамайды, қарым-қатынасқа жауап бермейді және әдетте адамдармен өзін қызықтыратын қасиеттердің жансыз тасымалдаушылары ретінде әрекет етеді.

Физикалық байланысын қарастырсақ, егер ол орын алса, ыңғайсыз және өте манипуляциялық сипатқа ие, көбінесе агрессияның ресми әсерін тудырады: бала басқа баланың басына басып немесе дем ала алмайтындай етіп басын құшақтай алады.

Аутист бала тек балалар ойындарына қатысып қана қоймайды, сонымен бірге өзінің жалғыз ойынында коммуникативті тенденцияларды (дені сау балаларға тән) ашпайды. Ойын әрекеті стереотиптік, монотонды болып келеді. Көбінесе бұл ойын емес (арқан, тырнақ, қағаз) заттармен механикалық манипуляциялар (мысалы, бала стереотипті түрде кастрюльдерді ауыстырады, шамдарды қосады және өшіреді). Құрылымданбаған материалмен (құм, су) ойындарға тәуелділік байқалып отырады.

Көп ғалымдардың деректері бойынша аутизммен ауырған балалардың себебі орталық жүйке жүйесінің бұзылуы салдарынан болады. Тұқым қуалаушылық фактордың әсері мол екенің көптеген зерттеушілер мойындайды. Сонымен бірге мидың органикалық зақымдалуы да аутист балаларда жиі кездесетін көрініс болып табылады. Тұқым қуалаушылық хромосомалық өзгерістерге, зат алмасу өзгерістеріне, анасы жүктілік кезінде және туу кезінде алған жарақаттар, нейроинфекциялар, т.б. барлық жағдайда жағымсыз әсер ету мүмкіндігі бар.

Жалпы алғанда аутизм термині (басқа грек тілінен аударғанда *αὐτὸς-өзі*; түпнұсқа термин неміс тілінен аударғанда "Autismus") - өзін-өзі оқшаулау, өз тәжірибелерінің әлеміне ену және шындықтан алшақтау. Аутизмде шындыққа және басқалармен қарым-қатынасқа деген қызығушылық жоғалады, басқа адамдармен эмоционалды қарым-қатынастық байланысы жоғалады. Сонымен қатар, аутизм - қиял мен шындықты ажырата алмау, қалаған нәрсені шындыққа, армандар мен үміттерді шындықта орындалғаны үшін, қалағаны немесе қорқыныш тудырғаны үшін – шынымен сол туындының бар екендігі туралы қабылдауға бейім болып келеді. Шизофрениялық аутисттер негізінен өздерінің аффективті идеялары мен тәжірибелеріне назар аударады.

Аутизм терминін швейцариялық психиатр Евгений Блейлер енгізді. Аутизм термині (грек *autos* (өзі), ол шизофрениямен ауыратын науқастарды өз қиял әлеміне белсенді түрде шығаруды сипаттау үшін қолданылған, сыртқы әлемнен немесе тәжірибелерден шыдамсыз ынталандыруды жеңуге тырысады. "Ау-тизм" терминін қазіргі түсінігінде отыздан кейін қолдана бастады австриялық педиатр Ханс Аспергер Блейлердің терминологиясын Вена университетінің ауруханасында оқыған дәрісінде аутистикалық психопатияны сипаттау үшін алған. Кейінірек, 1944 жылы Аспергер өзінің докторлық диссертациясын жариялады (напи - санная 1943), онда ол Байланыс және әлеуметтік дағдылар жетіспейтін балалар мен жасөспірімдер тобын, сондай - ақ шектеулі және қайталанатын мінез-құлық үлгілерін сипаттады.

Аутизм деген терминді ең алғаш 1912 жылы швейцар психиатрі Э.Блэйхер ұсынған болса, жалпы аутизм ауруын бірінші ашып зерттеген америка психиатрі 1943 жылы - Лео Каннер. Балалық аутизмі әр түрлі болады және зиятпен сөйлеу дамуының деңгейлеріде әр түрлі болып келеді. Лео Каннердің зерттеуі бойынша ерте балалық шақтағы аутизм синдромы келесі үш көрсеткішті біріктіреді: аутистикалық уайымдар, стереотипті, үйреншікті, бір қалыпты мінез-құлық, сөйлеу тілінде ерекше сипаттағы кемістіктерге бөліп қарастырған.

Каннер синдромы – ол балалық аутизмнің процесссіз нұсқасы, яғни ядролық түрі. Клиникалық көріністері атап өтсек:

1) Өмір басынан бастап адамдармен толыққанды қарым-қатынас орната алмау. Нәрестеде анамен байланыста "қалпына келтіру кешені" жоқ (бала оның күтіміне, келуіне, оған енжар немесе теріс әсер етпейді). Кейде симбиоз байқалады - бала анасымен бөліспейді, бірақ оған сүйіспеншілік көрсетпейді.

2) Аутизм - өзін-өзі күту, өзін-өзі оқшаулау түрінде көрінеді, басқалармен байланыс орната алмайды (яғни, басқалармен байланыс азаяды немесе болмайды):

- бала өзінің ішкі әлеміне енеді;  
- балалардың "жанынан" көрінеді, "айналасында" ойнайды;  
- оған қойылған сұрақтарға жауап бермейді;  
- сөйлеу көбінесе кеңістікке айналады, жауаптар тікелей және артта қалған эхолалия сипатына ие (Каннердің айтуы бойынша "граммофон немесе попугая сөзі");  
- көбінесе өзін 2 немесе 3-ші тұлғада атайды ("мен" жеке есімдігінің дамуында кідіріс бар).  
3) тиісті эмоционалдық жауап жоқ (суық, жақын адамдарымен иеліктен шығарылған).  
4) сыртқы жағынан, бұл әдетте "ойлы, ұйқысыз," беті бар әдемі балалар (Каннердің айтуы бойынша "князьдің бет - әлпеті")-адамдардың көзінше сергек, шиеленісті және наразы және олардың қамқорлығына қанағаттанған.

5) қоршаған ортаның қоздырғыштарын елемей, олар ауырмайынша, сыртқы әлемнен тым көп оқшаулануға назар аударады. Сондай-ақ, гиперестезиямен эмоционалды резонанстың әлсіздігі жарық, есту, тактильді, температуралық ынталандыруларға дейін байқалады. Яғни, олар үшін қоршаған орта эмоционалды ыңғайсыздықтың көзі болып табылады, оны қабылдау теріс көңіл-күймен бірге жүреді.

6) ауыр гиперестезия және эмоционалды ыңғайсыздық, аутист балаларда қорқыныштың пайда болуының жеңілдігіне, қорқыныштың жоғарылауына әкеледі. Олар көбінесе тұрмыстық техниканың шуынан, судан, желден қорқады, олар жылдар бойы сақталуы мүмкін. (Аутистикалық қорқыныш қоршаған әлемді бұрмаланған қабылдаумен байланысты, ол біртұтас емес, жеке аффективті маңызды белгілер негізінде қабылданады).

7) аутист балалар үшін "бірегейлік феномені" - қоршаған ортаның өзгермейтіндігін сақтауға және сақтауға деген ұмтылыс тән. Айналада ештеңе байқамайтын сияқты, бала қоршаған ортадағы шамалы өзгерістерге жауап ретінде ата-аналар үшін турбулентті және түсініксіз толқулармен жауап бере алады. Бұл кез-келген өзгерісті (тамақ, киім, қоршаған орта, серуендеу бағыттары және т.б.) қабылдау өте қиын болған кезде көрінетін жаңалықтан қорқудың соңғы көрінісі.

Сонымен қатар әлеуметтену процесі жеке адамның жинақталған тәжірибені игеруінің және кейіннен белсенді түрде көбеюінің нәтижесі болып табылады. Ол адамдардың қарым-қатынасы мен бірлескен іс-әрекетімен тығыз байланысты. Онда адамның қоғамға бейімделуі мен оның қоғамдағы бөліну дәрежесі жатыр. Демек, әлеуметтену-бұл екі сипаттама арасындағы белгілі бір тепе-теңдік болып келеді. Әлеуметтену, ең алдымен, адамдармен қарым - қатынас орнатуды білдіреді. Әлеуметтенудің маңызды компоненттерінің қатарына қоғамда бекітілген нормаларды, қарым-қатынас ережелерін және мінез-құлықты қабылдау немесе қабылдамау кіреді.

Аутизмі бар балалардың әлеуметтенуі — бұл қоғамдық өмір тәжірибесін игерудің көп қырлы процесі. Әлеуметтену адами қатынастардың негізгі нормаларын, мінез-құлықтың әлеуметтік нормаларын, іс-әрекеттерді, қарым-қатынас формаларын қамтиды. Әлеуметтену процесі көбінесе әлеуметтік ортаны құрайтын қоғамға байланысты. Әлеуметтенудің негізгі көздері-отбасы, білім беру мекемелері, ресми және бейресми қоғамдық бірлестіктер, түрлі әлеуметтік институттар.

Балалардағы аутистикалық бұзылулардың әртүрлілігін және олардың көріністерін ескере отырып, аутизмі бар балаларды әлеуметтендіру және әлеуметтік бейімдеу процесіне кешенді көзқарас қажет. Жаңа тәсілдерді негіздеу және баланың табысты дамуы, оны тәрбиелеу, оқыту, әлеуметтік бейімдеу және қоғамға кірігуі үшін оңтайлы жағдайлар жасау айрықша маңызға ие болады.

Қазіргі кезеңде әлеуметтенуге, әлеуметтік бейімделуге және аутизммен ауыратын бала лардың әлеуетті қабілеттерін дамытуды қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік институттардың өзара әрекеттесуі мен өзара әсерінің үздіксіз процесі жүйесін қалыптастыру мәселесі өте өткір тұр. Әлеуметтік жұмыс, Денсаулық сақтау және білім беру институттарын интеграциялау аутизмі бар балалар мен олардың отбасыларының қалыпты тыныс-тіршілігін қалыптастыруға, олардың қажеттіліктерін оңтайландыруға және қанағаттандыруға бағытталуы тиіс.

Зерттеулер көрсеткендей, аутизмі бар балаларға көбінесе технологияларды қолдану қауіпсіз әрі ынталандырушы және қызықты деп санайды, әсіресе әлеуметтік өзара әрекеттесу мен қарым-қатынас саласында. Аутист балалар көбінесе тиімді қарым-қатынас пен оқуда қиындықтарға тап болады, бірақ технология қолдану барысында олардың мотивациясын ашып, сөйлесуге мүмкіндік береді. Қазіргі кезеңде баланың әлеуметтік қолайлы мінез-құлық тәсілдерін дамытуға және проблемаларды шешуге бағытталған мінез-құлық тәсілдері үлкен рөл атқарады. Көптеген технологиялар психологияның мінез-құлық ағымдарына негізделген. Мамандар белгілі бір нәтижеге жету үшін әртүрлі технологиялық әдістерді қолданады.

Қазіргі әлемде бейімделу және әлеуметтену мақсатында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен түзету жұмыстарының ең тиімді инновациялық әдістемесі құрылымдық оқыту бағдарламасы *TEACCH* технологиясы болып танылды. Жақында *ABA (Applied behavior analysis)* технологиясын қолдану қарқынды дамуда – яғни мінез-құлықты қолданбалы талдау. Бұл әдіс өзін ең тиімді әдістердің бірі ретінде көрсетті. Бірақ, сонымен бірге, С.С. Морозов ескерткендей, бұл әдіс отандық әлеуметтік-мәдени жағдайларға бейімделуді қажет етеді.

Сонымен, сыртқы ортаны визуалды ұйымдастыру арқылы баланың бейімделуін қамтамасыз етуге бағытталған *TEACCH (Treatment and Education of Autistic and related Communication handicapped Children)* бағдарламасы бар. Мамандар мен ата-аналар балаға іс-әрекеттің уақытша реттілігінің тәртібін ұсынады. Ересектер балаға тітіркендіргіш және қауіпті заттарды алып, ең қолайлы орта жасайды. Күні бойы осы жүйеде тәрбиеленетін бала қатаң кестеге бағынады, оны Кеңестер карточкаларының көмегінің арқасында бала игереді. Барлық заттарға белгілі бір орын беріледі. Бөлмедегі жағдай өзгермейді, ал мұғалім мен ата-ана белгілі бір логика жасауға тырысады. Айталық, кітаптар түсі немесе өлшемі бойынша орналастырылып, бөлмеде жұмыс істеу үшін аймақ, демалыс аймағы, ұйқы аймағы құрылады. Осылайша, технология баланың әлеуметтік-тұрмыстық бейімделуіне қол жеткізуге мүмкіндік беретін ритуализм мен қатаң әрекеттер тізбегін қамтамасыз етеді. Кеңістіктік ұйым маман ескеруі керек элементтер жиынтығын қамтиды. Әлеуметтік қызметкер баланы тиісті шеберлікке үйрету үшін қажетті пәндерді нақты таңдауы керек. Мысалы, егер біз балаға ыдыс жууды үйретсек, онда сізге жуғыш зат, губка, таза суға арналған контейнер, ыдыс сүлгі, сабын және қол сүлгісі қажет болады.

*ABA (Applied behavior analysis)* – қолданбалы мінез – құлықты талдау-қазіргі уақытта бұл мінез-құлық технологиялары мен оқыту әдістеріне негізделген қарқынды оқыту бағдарламасы. Ол өз бастауын мінез-құлықтан алады. Бихевиоризм (ағылш. behavior-мінез-құлық) кең мағынада - психологиядағы адамның мінез - құлқын және тар мағынада адамның мінез-құлқына әсер ету тәсілдерін зерттейтін бағыт немесе классикалық мінез-құлық Дж.Уотсон және оның мектебі тек сыртқы бақыланатын мінез-құлықты зерттейді және адам мен басқа жануарлардың мінез-құлқынан ешқандай айырмашылық жасамайды. Классикалық мінез - құлық үшін барлық психикалық құбылыстар дененің реакцияларына, негізінен моторикаға дейін азаяды: ойлау сөйлеу-мотор актілерімен, эмоциялар-ағзадағы өзгерістермен анықталады, сана мінез-құлық көрсеткіштері жоқ ретінде түбегейлі зерттелмейді. Мінез-құлықтың негізгі механизмі-ынталандыру мен реакцияның байланысы.

Классикалық мінез - құлықтың негізгі әдісі-осы айнымалылар арасындағы математикалық сипаттамаға қол жетімді корреляцияны анықтау үшін қоршаған ортаның әсеріне жауап ретінде ағзаның реакцияларын бақылау және эксперименттік зерттеу.

Өкілдері: Эдуард Торндайк, Иван Петрович Павлов, Джон Бродес Уотсон, Эдуард Чейс Толман, Беррес Фредерик Скиннер.

Мінез-құлықтың миссиясы - гуманитарлардың алыпсатарлық қиялдарын ғылыми байқау тіліне аудару. Бихевиоризм ұғымдарды нақты, жедел түрде анықтамайтын және мінез-құлықты тек метафоралық түрде түсіндіретін зерттеушілердің ерікті алыпсатарлыққа қарсы наразылығы ретінде пайда болды: әдемі түсіндірмелерді нақты нұсқаулар тіліне аудармай: өзіңізден немесе басқалардан алу үшін не істеу керек.мінез-құлықтың қажетті өзгеруі.

Мінез-құлық практикалық психологиядағы мінез-құлық тәсілінің негізін қалаушы болды, онда адамның мінез-құлық психологтың назарында, дәлірек айтқанда "мінез-құлықта не бар", "біз мінез-құлықта нені өзгерткіміз келеді" және "бұл үшін не істеу керек". Уақыт өте келе мінез-құлық пен мінез-құлық тәсілін ажырату қажеттілігі туындады. Практикалық психологиядағы мінез - құлық тәсілі-бұл классикалық мінез-құлық принциптерін жүзеге асыратын, яғни ең алдымен адамның сыртқы көрінетін, байқалатын мінез-құлықпен жұмыс істейтін және адамды табиғи-ғылыми көзқарасқа толық ұқсастық ретінде әсер ету объектісі ретінде қарастыратын тәсіл. Алайда мінез - құлық тәсілі кеңірек. Оған тек мінез-құлық қана емес, сонымен бірге когнитивті мінез - құлық және жеке мінез - құлық көзқарасы кіреді, онда психолог адамның сыртқы және ішкі мінез-құлықның авторын (ойлар мен эмоциялар, белгілі бір өмірлік рөлді немесе позицияны таңдау) - кез-келген іс-әрекетті көреді. ол өзі және ол үшін жауап береді.

Балама мінез – құлықты дифференциалды күшейту-бұл АВА-ның керемет құралы, ол әдетте мінез-құлықтағы өте тез және маңызды өзгерістерге, демек, АВА бар балаларды оқыту мен әлеуметтендірудегі жетістіктерге әкеледі.

Жалпы қорытындылай келе бүгінгі таңда аутизм бар балалардың әртүрлі жас кезеңдеріне әлеуметтік бейімделу проблемасы іс жүзінде дамымаған күйінде қалып отыр. Бұл, бір жағынан, аутизм бар баланың эмоционалды жағдайын психологиялық бағалаудың қиындықтарына, әсіресе мектепке дейінгі және мектепке дейінгі кезеңдерде, екінші жағынан, оның бейімделу қабілетінің объективті психологиялық критерийлерінің болмауына байланысты. Тәжірибе көрсеткендей, аутист балаларды әлеуметтік бейімдеу үшін психотерапиялық процестің үздіксіз және, әдетте, көпжылдық ағымы қажет, оған әртүрлі профильдегі мамандар – психологтар, дәрігерлер, мұғалімдер, әлеуметтік қызметкерлер, еріктілер, аутизм бар балалардың ата-аналары қатысады. Аутист балалардың сәтті әлеуметтенуі түзету жаттығуларының ерте басталуымен байқалады. Аутизм бар балалардың дамуының өзекті деңгейіне және мүмкіндіктеріне бағдарланатын оқыту "проксимальды даму аймақтары" мектепке дейінгі жастағы жетекші қызметке негізделген, ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың білім алуында шешуші рөл атқарады. Оқу процесінде бұл білім жүйеленеді және мұның бәрі баланың танымдық дамуына, оның қазіргі әлемде бейімделуі мен әлеуметтенуіне ықпал етеді. Осыған байланысты инновациялық жорықтар мен технологияларды зерттеу, оларды арнайы мектепке дейінгі мекеменің жағдайларына бейімдеу және жұмыс тәжірибесіне енгізу қажеттілігі туындайды. Сабақтарды өткізудің дәстүрлі емес нысандарын, инновациялық технологиялар мен әдістерді қолдану баланың белсенділігін, дербестігін, әлеуметтік бейімделуі мен ұтқырлығын арттыруға, оның танымдық қабілеттерін толық дамытуға ықпал етеді.

#### ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Психикалық бұзылулар және мінез-құлық бұзылыстары // аурулардың халықаралық жіктелуі 10-шы қайта қарау [Электрондық ресурс] <http://mkb-10.com/index.php?pid=4001>
2. Никольская, О.С. аффективті ортаның бұзылуы ретінде балалар аутизмін түзету: // Дефектология. – 2014.
3. Мүгедектерді жынысы мен жасына қарай бөлу // федералды мемлекеттік статистика қызметінің ресми сайты [Электрондық ресурс] [http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat\\_main/rosstat/ru/statistics/population/disabilities/#](http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/disabilities/#)
4. Либринг, М. М. АВА терапиясына қарсы он дәлел // Дефектология. – 2014.
5. Рудова А.С. дамуында кемістігі бар балаларды түзетудің негізгі әдістемелері // дамытушы инновациялық әдістемелер орталығы – [Электрондық ресурс] [http://centrrazvitia.ucoz.ru/publ/metodiki\\_metody\\_i\\_prijomy\\_korrekcionnoj\\_pedagogiki/osnovnyye\\_metodiki\\_korrekcii\\_detej\\_s\\_narushenijami\\_v\\_razviti/15-1-0-54](http://centrrazvitia.ucoz.ru/publ/metodiki_metody_i_prijomy_korrekcionnoj_pedagogiki/osnovnyye_metodiki_korrekcii_detej_s_narushenijami_v_razviti/15-1-0-54).